

Politička duhovnost i duhovna politika

Rafael Domingo

Velika mi je čast sudjelovati na 30. međunarodnom teološkom simpoziju pod nazivom: „Uloga teologije u duhovnosti hrvatskog naroda kroz prijelaz iz komunizma u demokraciju“ na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Splitu. Iskreno zahvaljujem prof. Ivanu Bodrožiću na srdačnom pozivu, kao i cijelom organizacijskom timu na njihovoj velikodušnosti i pažnji. Iskreno želim što danas ne mogu biti osobno s vama, ali me nepredviđene okolnosti u zadnji trenutak spriječile da doputujem u vašu predivnu zemlju.

Tema o kojoj ću danas govoriti je odnos između duhovnosti i politike. Ponudit ću teorijsko objašnjenje i racionalni okvir za vezu između politike i duhovnosti te iznijeti neke od ključnih implikacija koje ta veza donosi za politički život i razvoj. Budući da dolazim iz kršćanskog okruženja, prvenstveno ću se osloniti na kršćansku tradiciju. Međutim, ovaj kršćanski pogled, koji je uvijek uključiv, nikako ne podrazumijeva podcjenjivanje drugih tradicija niti je izraz etnocentrizma, već upravo suprotno – iskazuje duboko poštovanje prema raznolikosti tradicija te iskrenu želju da mnogi znanstvenici nastave sudjelovati u ovom uzbudljivom projektu izgradnje mosta između politike i duhovnosti u doba sekularizacije.

U ovom predavanju pod pojmom duhovnosti razumijevam svjesnu i iskustvenu povezanost s univerzumom, čovječanstvom, božanskim, te na kraju s Vrhovnim Bićem, koje mnogi, uključujući i nas kršćane, nazivamo Bogom. Duhovnost je prije svega pitanje svrhe, zajedništva i ljubavi. Iako je usko povezana s religijom, duhovnost je širi pojam; ima vlastiti život. Duhovnost je ključni aspekt religije, nužan za njezino postojanje, no ne može se poistovjetiti s religijom niti zauzimati politički prostor koji pripada religiji. Stoga, duhovnost može prosvjetljivati obje strane zida razdvajanja crkve i države bez rizika političkog miješanja crkve. Štoviše, duhovnost postoji prije i izvan religije (primjerice, u individualnoj otvorenosti prema transcenciji), a mnogi aspekti religije nalaze se izvan sfere duhovnosti (primjerice, pozitivno kanonsko pravo ili židovski prehrambeni zakoni). Duhovnost je holistička, dok je religija holonička (vidi sljedeći odjeljak). Duhovnost se može smatrati autonomnim i plodnim izvorom političke inspiracije, gdje ne igraju važnu ulogu samo smisao i razum, već i svijest, svrha, dobra volja i jedinstvo. Potencijalni sukob između duhovnosti i religije nije toliko izazovan kao razlika između duhovnog i materijalnog.

Ovo razdvajanje između duhovnosti i religije nipošto ne namjerava umanjiti važnost religija, niti svoditi religiju na puku organiziranu strukturu ili instituciju, niti poticati neku vrstu nekirijalnog ili individualističkog spiritualizma. Štoviše, religije su često oblikovale različite duhovne tradicije, jer duhovnost do određene mjere zahtijeva utjelovljenje u kulturi, povijesti, vjeri i zajednicama, baš kao što komunikacija mora biti usađena u jezični sustav. Iako je duhovnost univerzalna, njezini izrazi su kulturno uvjetovani.

Moj predloženi duhovni okvir daje prednost teističkom pristupu nad neteističkim. Razlog za to je jednostavan: sama ideja teističkog Duha Božjega u svojoj srži je i duhovna i religijska. Boga se ne može isključiti ni iz religije ni iz duhovnosti. No, duhovna i religijska perspektiva razlikuju se u načinu na koji pristupaju Bogu. Bog je Duh, ali Bog nije Religija. Duhovnost se kreće odozgo prema dolje, dok se religija kreće odozdo prema gore. Duhovnost je više iskustvena i unutarnja, dok je religija više liturgijska i vanjska.

Postoji i racionalan razlog u prilog teističkom pristupu. Naime, lakše je razumjeti nedostatak nečega (X) ako prvo razumijemo što to nešto jest (X). Lakše je razumjeti ateizam polazeći od teizma nego obratno. Stoga je razumno da početna točka sveobuhvatnog duhovnog okvira bude teistička, a ne neteistička. U protivnom, lako je upasti u duhovni redukcionizam koji pruža samo fragmentirani pogled na duhovnost.

Duhovna triada: ljubav, zajedništvo i dar

U kršćanskoj tradiciji, govoriti o duhovnosti znači govoriti o Duhu Svetome, a govoriti o Duhu Svetome znači govoriti o ljubavi, zajedništvu i daru. Duh Sveti je vječna međusobna ljubav između Oca i Sina. Zbog toga, iako je Bog ljubav i izvor sve ljubavi, Duh Sveti se u nekim dijelovima Pisma posebno naziva ljubavlju. Jedinственost Duha Svetoga upravo se očituje u njegovom zajedništvu, u njegovom jedinstvu. Duh Sveti je neizrecivo zajedništvo Oca i Sina, jer Duh Sveti nije samo od Oca, niti samo od Sina, već od obojice.

Dar je također temeljna oznaka Duha Svetoga. Ako je obilježje Sina da se rađa, obilježje Duha Svetoga je da se daruje. Duh Sveti je dar i Oca i Sina. Ovo darivanje, međutim, ni u jednom trenutku ne sugerira odnos podređenosti među božanskim osobama, već uspostavlja sklad.

Ako je Duh Božji ljubav, zajedništvo i dar, tada biti duhovan iz kršćanske perspektive znači esencijalno živjeti u ljubavi, u zajedništvu i kao dar, odnosno živjeti u zajedništvu ljubavi s Bogom i drugima, smatrati sebe darom Božjim drugima. Kao rezultat toga, ljubav prema bližnjemu neće više biti zapovijed nametnuta izvana, nego posljedica koja proizlazi iz duhovnosti koja postaje djelatna kroz zajedništvo, ljubav i dar.

Zajedništvo predstavlja bitni element univerzalne duhovnosti jer nadilazi prividnu opreku između mnoštva i jedinstva. Biti u zajedništvu znači komunicirati s drugima i postati dijelom drugoga. U punom zajedništvu, nitko više nije sam ili odvojen od drugih. Ljubav je transformirajuća snaga koja vodi ljude u zajedništvo s Bogom i drugima kroz čin darivanja sebe. Ljubav prema Bogu i ljubav prema bližnjemu isprepliću se, čak su nerazdvojive, jer je ljubav u svojoj biti božanska. Dolazi od Boga, ujedinjuje nas s Bogom i čini nas jednim, nadilazeći sve podjele. Budući da je ljubav božanska, ona je slobodna. Iza čiste ljubavi ne stoji nikakav osobni interes, niti ona može služiti kao sredstvo za postizanje drugih ciljeva. Istinski čin ljubavi, koji je uvijek čin darivanja sebe, mora biti slobodan čin. Svijet duhovnosti je svijet potpune unutarnje slobode. Sloboda nije samo politička i sekularna ideja; ona je prvenstveno duhovna stvarnost.

Politička triada: opće dobro, politička zajednica, vlada

Dok su ljubav, zajedništvo i dar stupovi duhovnosti, opće dobro, zajednica i vlada tri su stupa politike. Politika se pojavljuje unutar svake grupe ljudi (zajednice) koja dijeli određene potrebe i resurse (opće dobro) te se organizira kroz institucije vlasti (vladu). O ovoj triadi se može mnogo raspravljati, ovisno o tome je li ideologija više liberalna, zajedničarska, libertarijanska ili konzervativna. Ipak, smatram da ona ispravno odražava zapadnu političku teoriju od antičke Grčke do danas, a ne samo jedan povijesni period političke misli.

Opće dobro. Opće dobro jedan je od najkласičnijih (ali također najkompleksnijih i najkontroverznijih) pojmova zapadne političke tradicije i temeljna je ideja normativne političke teorije. Od prvih

formulacija, posebice kod Aristotela, brojni veliki mislioci, poput svetog Augustina, Tome Akvinskog, Johna Lockeja, Jeana-Jacquesa Rousseaua, Jeremyja Benthama, Jamesa Madisona i Jacquesa Maritaina, smatrali su opće dobro ključnim u političkoj misli.

Prema Aristotelu, svrha političkih zajednica nije samo osigurati nužne uvjete za život, već i stvoriti uvjete za dobar život. Političke zajednice postoje „radi dobrog života“, odnosno radi osiguravanja života u vrlini. Opće dobro predstavlja najvišu svrhu političke zajednice, omogućujući svakom građaninu ispunjenje kroz vrli život ili izvrsnost koju promiče vlada. Ova ideja bila je općeprihvaćena među srednjovjekovnim misliocima, ali je reinterpretirana i procijenjena u svjetlu Biblije i važnih djela poput Augustinovog Božjeg grada. Toma Akvinski dao je najutjecajnije srednjovjekovno tumačenje općeg dobra, koje je imalo značajan utjecaj na kršćansku tradiciju. Akvinski, slijedeći Aristotela, smatrao je da je ljudsko dobro krajnji cilj politike i najviši cilj ljudskih djelovanja.

Moderne koncepcije općeg dobra, osobito od 17. stoljeća, postale su općenito individualističnije i pragmatičnije. Opće dobro (često nazivano javnim dobrom) poistovjećivalo se s poštovanjem i zaštitom neotuđivih prava ljudi na život, slobodu i privatno vlasništvo, ili s „zajedničkim očuvanjem i dobrobiti“, ili s maksimiziranjem korisnosti ili sreće, koja predstavlja samo zbroj svih individualnih dobara.

Specifične formulacije općeg dobra ovise o različitim teološkim, metafizičkim, antropološkim, političkim i pravnim koncepcijama dobra, ulozi pripisanoj političkoj zajednici, povijesnom kontekstu i različitim shvaćanjima odnosa pojedinca i zajednice. Ono što je ključno jest postojanje barem općeg konsenzusa među većinom političkih teoretičara o središnjoj ulozi općeg dobra za napredak pojedinca i političkih zajednica u antici, srednjem vijeku, moderni i suvremenom dobu.

Politička zajednica. Drugi element političke triade je politička zajednica, uobičajena tema u političkoj teoriji i političkoj znanosti, a koju danas osobito naglašavaju teoretičari zajedništva. Iako neke politike mogu postojati bez političkih zajednica, političke zajednice, uključujući njihovo porijeklo, formaciju, organizaciju i razvoj, ključni su dio i najautentičniji proizvod politike.

Političku zajednicu shvaćam u najširem smislu kao zajednicu ljudi organiziranu kroz institucije vlasti unutar određenih teritorijalnih granica. Političke zajednice pružaju osjećaj identiteta, društveni kontekst za individualni i kolektivni razvoj te normativno opravdanje. Članovi političke zajednice dijele određene ciljeve i vrijednosti, simbole i institucije, povijest i kulturu. Intenzitet integracije zajednice ovisi o dubini, širini i granicama aspiracija i vrijednosti koje dijeli kolektivna svijest naroda, o stupnju željene političke jedinstvenosti (npr. federacija, konfederacija) te o shvaćanju i ograničenjima vezanim uz političko razumijevanje općeg dobra.

Vlada. Vlada, odnosno institucionalna organizacija vlasti radi provođenja politika i zaštite prava, treći je element političke triade. Političke zajednice ostvaruju opće dobro kroz korištenje legitimne vlasti ili vlade putem političkih institucija koje vrše političko usmjerenje, zaštitu i kontrolu nad političkom zajednicom. Odnosi između političke zajednice i vlade; izvori, koncentracija i ograničenja vlasti; analiza različitih oblika ili sustava vladavine (uključujući idealne) i njihove implikacije; te vertikalni odnosi između različitih razina vlasti – sve ove teme bile su u središtu političkih znanosti još od temeljnih analiza grčkih mislilaca.

Danas se provođenje općeg dobra putem vlade obično odvija u kontekstu političkog konsenzusa izraženog prvenstveno kroz ustav ili opći sporazum koji uspostavlja temeljna prava i standarde razuma za usmjerenje zakonodavstva i administracije. Suvremene demokratske vlade često kombiniraju elemente triju tradicionalnih oblika vladavine (monarhije, oligarhije ili aristokracije i demokracije) i čvrsto su ukorijenjene u institucionalnim ograničenjima razvijenim u modernom ustavnom pravu

(Locke i Montesquieu). Legitimnost vlade ovisi o poštivanju tih ograničenja, uključujući koncept podjele vlasti.

Duboka povezanost između duhovne i političke triade

Bitna metadimenzionalna značajka duhovnosti podupire ideju da, iako je politika nesumnjivo pitanje zaštite općeg dobra političke zajednice putem vlade, ona je također, barem aspirativno, stvar ljubavi, zajedništva i dara. Opće dobro je manifestacija ljubavi; politička zajednica je izraz zajedništva; a vlada je vrsta dara.

Dobro i ljubav inherentno su povezani. Nema ljubavi bez dobrote, niti je moguće postići puninu dobrote bez ljubavi. Sveto pismo obiluje tekstovima koji govore o Božjoj dobroti. Ako je Bog ljubav i Bog je dobar, tada je ljubav dobra, a dobro treba voljeti. Nadalje, budući da je ljubav jedinstvo, ljubav zahtijeva zajedničko dobro, stvarno opće dobro, između onoga koji voli i voljenoga. Ljubav teži integralnom i zajedničkom dobru svih ljudi. To objašnjava zašto su i Augustin i Akvinski smatrali opće dobro u suštini duhovnom stvarnošću. Na kraju, za ova dva kršćanska mislioca, Bog je opće dobro.

Što je duhovnija ideja općeg dobra, to je ona neograničenija; što je političkija, to je ograničenija. Opće dobro je holoničko: ono je cjelina, ali je i dio (političko opće dobro, individualno opće dobro). Cjelokupno čovječanstvo, unutar hijerarhijskog poretka grupa, s različitim intenzitetima dijeli univerzalno i solidarno opće dobro. Ali, ako je opće dobro konačno jedno, svako političko opće dobro zahtijeva „pravilnu ljestvicu dobara i vrijednosti koja se može strukturirati s Bogom kao krajnjom referentnom točkom“, odnosno kao krajnjim općim dobrom.

Povezanost između zajedništva i političke zajednice također je duboka i snažna: postoji analogija između božanskog zajedništva osoba koje čini Trojedinog Boga—u kojem svaka jednaka osoba vječno voli druge—i političke zajednice osoba ujedinjenih zajedničkim dobrom, u kojoj je svaka osoba, ujedinjena s drugima i postajući dijelom zajednice, također smatrana cjelinom, punom dostojanstva. Ova trinitarna perspektiva pomaže razumjeti da ne postoji suprotnost između ljudske osobe i političke zajednice, niti između individualnog općeg dobra i političkog općeg dobra, niti između jednakih osoba. Ovaj trinitarni pristup štiti političke zajednice od totalitarizma, koji političku zajednicu stavlja iznad svake osobe, i od ekstremnog individualizma, koji političku zajednicu vidi kao alat za zadovoljenje privatnih interesa (poznato suprotstavljanje Petersonu).

Treći element političke triade, vlada, također je povezan s trećim elementom duhovne triade, darom. Vlada je dar u dva različita smisla. Ona je dar jer je vlada nešto izvana, nešto što politička zajednica, a konačno i Bog, daje političkim vlastima. Političke vlasti imaju ovlasti po delegaciji, jer nijedno ljudsko biće nema urođeno pravo vladati drugim. Izvorna moć uvijek pripada političkim zajednicama, a konačno i Bogu, a ne političkim vlastima kojima je politička zajednica delegirala svoju moć i službe.

Vlada se također može smatrati darom u smislu da izvršavanje vlasti zahtijeva darivanje sebe od strane političkih vlasti za dobrobit zajednice. Sebični interesi suprotstavljeni su vršenju vlasti, koja je uvijek usmjerena prema općem dobru. Tiranija je upravo vršenje vlasti ne kao dar, već kao vlasništvo, kao dominacija. S druge strane, korupcija je vršenje vlade za osobni interes, a ne za opće dobro.

Evolucija politike kroz duhovnost

U ovom dijelu dajem nekoliko primjera zašto i kako politika evoluirala kroz duhovnost. Nabrajam različita politička područja i aspekte kako bih potaknuo i podržao daljnju analizu i istraživanje. Moj je glavni cilj samo pokazati da je povezanost između duhovnosti i politike stvarna, a ne duboko analizirati tu povezanost u bilo kojem konkretnom području politike.

Duhovnost utječe na politiku, između ostalog: (a) stavljanjem osobe ispred političke zajednice; (b) poticanjem dematerijalizacije političkog sustava; (c) poticanjem poštovanja zakona i etike; (d) poticanjem ograničenja dominacije; (e) nadahnućem smanjenja prisile; (f) poticanjem pomirenja i jedinstva među narodima; (g) pomaganjem političkim sustavima da prevladaju potrebne dualizme; (h) podržavanjem političke participacije i demokracije; (i) nadahnućem raznolikosti, solidarnosti i inkluzivnosti; (j) poticanjem slobode i ljudskih prava; te (k) olakšavanjem procesa donošenja odluka i političkih dogovora.

a) Stavljanje osobe ispred političke zajednice. Duhovnost pomaže izbjeći svaki rizik zloupotrebe vlasti, uključujući bilo koju vrstu totalitarizma, stavljanjem osobe u središte političkog života. Osobno dostojanstvo ima svoju vlastitu cjelovitost, a politički suverenitet ima cjelovitost samo kao produžetak individualnog dostojanstva. Prepoznavanjem da se čovjek može moralno obvezati, politički sustavi implicitno prepoznaju načelo osobne odgovornosti, što je ključno za osobni razvoj i napredak. Također implicitno prepoznaju prvenstvo dostojanstva nad suverenitetom, primat pojedinačnog nad univerzalnim, neprocjenjivu vrijednost individualne savjesti i nužnu ispunjenost osobnog dobra kako bi se postiglo opće dobro političke zajednice.

b) Poticanje dematerijalizacije političkog sustava. Politički sustavi dematerijaliziraju se koliko god nematerijalni elementi prevladavaju nad materijalnim elementima. Dematerijalizacija se događa, primjerice, kada namjera prevladava nad doslovnim tumačenjem ustava, kada politički sustavi smanjuju nepotrebni formalizam i birokraciju, kada potiču djelovanje i političko predstavljanje, ali osobito kada stvaraju političke institucije. Što je politički sustav institucionaliziraniji, to je duhovniji i stabilniji. Nije iznenađujuće da je Jeremy Waldron u svojoj nedavnoj knjizi Politička politička teorija zagovarao potrebu za većom pažnjom prema institucionalnim pitanjima u politici, jer u klasičnom institucionalnom pristupu politici još uvijek ima života.

c) Poticanje poštovanja zakona i etike. Duhovnost pomaže razviti poštovanje prema pravnim sustavima kao nužnim alatima za razvoj čovjeka. Poštovanje je potrebna početna točka pravog zajedništva. U suprotnom, rezultat će biti dominacija, a ne komunikacija, a kamoli duhovna povezanost. Kada ljudi vide pravni sustav i pravnu dimenziju kao instrument za višu duhovnu zajednicu, lakše im je poštivati pravne sustave nego kada pravnu dimenziju smatraju proizvodom privremenih ljudskih dogovora. Što je dublji razlog poštovanja, to će ga ljudi lakše pokazati.

Zaključak: Duhovna dimenzija politike i političke sfere

Povezanost između duhovnosti i politike nije plod akademske imaginacije niti ideološke konstrukcije. Ona je stvarna zbog holističke naravi duhovnosti. Duhovnost politici pruža širi okvir, dublje značenje i svrhu, daleko od prekomjerne politizacije. Politička triada općeg dobra, političke zajednice i vlade povezana je s duhovnom triadom ljubavi, zajedništva i dara. Opće dobro je odraz ljubavi; zajednica je izraz zajedništva; a vlada je vrsta dara. Što je jača veza između ove dvije triade, to je snažnija duhovna dimenzija politike. Kolektivne namjere i kulturne vrijednosti ključni su kanali interakcije između politike i duhovnosti.

Politika i, posredno, politički sustavi evoluiraju kako duhovnost daje prednost osobi, podržava dematerijalizaciju, prevladava društvene dualizme, potiče demokraciju i sudjelovanje, potiče solidarnost i koheziju te jača poštovanje prema etici i ljudskim pravima. Ovo su samo neki primjeri, budući da duhovnost utječe na politiku u cjelini, i stoga obuhvaća sve političke aktivnosti i razvoj. Političke aktivnosti su istovremeno i duhovne aktivnosti. Duhovni utjecaj na politiku moguće je samo djelomično znanstveno mjeriti, jer ljubav (a duhovnost je u svojoj biti ljubav) nadilazi znanstvenu metodu i samu prirodu društvenih znanosti.

Duhovnost pomaže ponovno promišljati, usmjeravati, obnavljati, reformirati i preoblikovati politiku, jer je politika također duhovna djelatnost. Zbog toga je duhovan pristup proučavanju politike i političkog djelovanja vrijedan i plodonosan. Duhovnost sama po sebi ima javnu vrijednost u odnosu na politički život. Političke zajednice ne bi trebale stavljati duhovnost "s druge strane" zida odvojenosti. Ona pripada obje strane. Štoviše, dobro utemeljena politička zajednica postavlja prvenstvo duhovnog.